

БЪЛГАРСКА АДАПТАЦИЯ НА КРАТКАТА СКАЛА ЗА ТЪРСЕНЕ НА УСЕЩАНИЯ (BSSS)¹

ДАНИЕЛ ПЕТРОВ

Катедра „Обща, експериментална и генетична психология“
danipetroff@gmail.com

*Даниел Петров. БЪЛГАРСКА АДАПТАЦИЯ НА КРАТКАТА СКАЛА ЗА ТЪРСЕНЕ
НА УСЕЩАНИЯ (BSSS)*

Студията представя работата по адаптацията за българска социокултурна среда на Кратката скала за търсене на усещания (BSSS, Hoyle et al., 2000). Пилотното изследване, в което участват 178 млади хора, потвърждава факторната структура на оригиналната методика и нейната висока надеждност ($\alpha = 0,787$). Проверката на конвергентната валидност показва умерени положителни корелации между търсенето на усещания и екстраверсията, както и добри прогностични възможности за редица рискови поведения като употребата на психоактивни вещества, нарушаването на правилата за шофиране и секс без предпазни средства. Адаптираната скала е надежден и икономичен инструмент за оценка на търсенето на усещания при изследване на рисковите и протективните фактори през юношеството и ранната младост.

Ключови думи: търсене на усещания; рисково поведение; рискови фактори; протективни фактори

Daniel Petrov. BULGARIAN ADAPTATION OF BRIEF SENSATION SEEKING SCALE (BSSS)

The present study examined the psychometric properties of a Bulgarian adaptation of the Brief Sensation Seeking Scale (BSSS, Hoyle et al., 2000). The scale was administered to a sample

---

¹ Изследването е част от работата по проект ДМУ03/83 към ФНИ: „Психологически особености на нагласите към рисково социално поведение в ранна зряла възраст“ с ръководител гл. ас. д-р М. Миланов.

of 178 students. Exploratory factor analysis suggested a four-factor solution similar to that found in the original scale. Internal consistency of the whole scale was high ($\alpha = 0,787$). Convergent validity was supported by significant positive correlations between sensation seeking, extraversion, risky sexual behavior, drug involvement and violation of traffic rules. Results indicated that the Bulgarian adaptation of the Brief Sensation Seeking Scale is a reliable and parsimonious measure for research of risky and protective factors in adolescence and young adulthood.

Keywords: Sensation seeking measure; Risky behaviour; Risk factor; Protective factor

Увод

Кратката скала за търсене на усещания (*Brief Sensation Seeking Scale, BSSS*) е надежден и икономичен инструмент, подходящ за прилагане в дълги въпросници и големи извадки (Hoyle et al., 2002). Целта на Р. Хойле и екип е конструирането на кратък инструмент за оценка на този диспозиционен фактор, свързан с различни сфери на рисково поведение в юношеска и ранна младежка възраст. Скалата съдържа осем твърдения и е конструирана въз основа на Форма V на Скалата за търсене на усещания на М. Зукерман, С. Айзенк и Х. Айзенк (*Form V of the Sensation Seeking Scale, SSS-V*; Zuckerman, Eysenck, & Eysenck, 1978). Показва добри прогностични способности по отношение на нагласите, употребата и злоупотребата с наркотични вещества и алкохол в редица проучвания, в това число и национални (Palmgreen et al., 2001; Hoyle et al., 2002; Stephenson et al., 2002; Yanovitzky, 2005; MacPherson et al., 2010). Скалата служи за основа при конструирането на Кратка скала за търсене на усещания в детска възраст (Jensen et al., 2011). Интерес представляват адаптацията, психометричните и прогностични възможности на скалата в българска социокултурна среда.

Теоретична рамка на изследването

Концепцията за оптималното ниво на стимулация, възбуда и активация е предложена от Д. Хеб и У. Томпсън през 50-те години на XX век. Тя измества незадоволителната концепция за редуцирането на драйва и импулсите на Кларк Хъл. Експериментите със сензорна депривация през 60-те години на XX век насочват учените към задълбочаване на изследванията върху индивидуалните различия в оптималните нива на стимулация и араузул. Марвин Зукерман е пионер в изследването на биосоциалното измерение „търсене на усещания“. Определя го като личностна черта, свързана с търсенето на разнообразни, нови, комплексни и интензивни преживявания и усещания. Също така – с готовността за поемане на физически, социални, правни и финансови рискове заради самата тръпка (Zuckerman, 1994a).

Наследствената природа на тази черта е установена в редица изследвания. При близнаци, отгледани заедно, наследствеността е 58% (Fulker, Eysenck, &

Zuckerman, 1980), а при такива, разделени след раждането и възпитавани в различна среда – 59% (Hur & Bouchard, 1997). Не са открити ефектите на общата среда, която споделят в развитието си. Специфичната среда обаче оказва известно влияние, тъй като изборът на близко приятелско обкръжение е повлиян и от генетични фактори (Plomin & Bergeman, 1991). Непосредствена среда подкрепя и награждава изразяването на общите или сходни черти на характера. Наследствеността при това измерение е най-висока спрямо данните за други личностни черти, като се приема, че съществува средно около 40% влияние на генетичните фактори.

М. Зукерман идентифицира четири компонента на чертата търсене на усещания:

- *Търсене на тръпка и приключение* – желанието за включване във физически активности, свързани с висока скорост, опасности, нови стимули, висок адреналин.
- *Търсене на преживявания* – потребност от нови преживявания, свързани с пътувания, музика, изкуство, неконвенционален стил на живот; предпочитание към хора с подобни възгледи, с които този опит може да бъде споделен.
- *Дезинхибиция (липса на задръжки)* – потребността да освобождаваш напрежението без задръжки и ограничения в различни неконвенционални дейности.
- *Склонност към бързо отегчение* – непоносимост към повтарящи се ситуации, монотонни дейности, предвидими хора. Реакция на недоволство и непоседливост, когато са поставени в такива условия (Zuckerman, 1983).

Високият бал по скалата корелира положително с черти като автономност, екстраверсия, асоциални тенденции, егоцентризъм, отвореност към нов опит и доброжелателност (Roberti, 2004). В когнитивен план тези хора преработват по-бързо информацията, предпочитат по-комплексни визуални стимули, фокусират по-добре вниманието си, но не показват по-добри академични постижения (Ball & Zuckerman, 1992). Търсенето на усещания се свързва с по-либерални политически и религиозни (често атеистични) нагласи, по-пермисивно отношение към сексуалното поведение (своето и на другите). Хората с ниски стойности по тази черта споделят за по-ригидни и авторитарни нагласи, повече предрасъдъци, ниска толерантност към неопределеност, предпочитат сигурността. Ситуациите, изпълнени с неяснота, се възприемат като заплаха, а не като предизвикателство (Zuckerman, 1994a).

Високите равнища на търсене на усещания се свързват с по-силни физиологични реакции на араузъл, по-висок сензорен праг и толерантност към шум, болка и други стресиращи стимули (Zuckerman, 1990). Тази „поносимост“ обяснява донякъде и по-доброто им справяне и представяне в стресови ситуации (Smith, Ptacek, & Smoll, 1992).

Според изследванията силното търсене на усещания се свързва с по-голямо напрежение на работното място, по-голяма вероятност от напускане и честа смяна на работата, особено при строго структурирани, еднообразни и неавтономни професии (Van Vianen et al., 2003).

Търсенето на усещания показва вариации във възрастов план: по-младите са по-склонни да търсят приключения, риск и нови преживявания, отколкото възрастните. Стойностите достигат своя пик около осемнадесетата-двадесетата година и започват да намаляват след това.

Мъжете проявяват по-високи стойности по отношение на факторите „Търсене на тръпка и приключение“, „Дезинхибиция (липса на задръжки)“ и „Склонност към бързо отегчение“, а жените – по фактора „Търсене на преживявания“. Този резултат се обяснява с по-високите нива на тестостерон при мъжете, но не бива да се игнорира и ролята на социализацията, половите роли и стереотипи през жизнения път на индивида (Zuckerman, 1983).

Открити са значими културни различия по отношение на търсенето на усещания: изследваните лица от Азия докладват за по-ниски стойности от хората от западните страни, а белите проявяват по-високи стойности от чернокожите. Не са открити статистически значими различия в зависимост от образователното равнище (Zuckerman, 1990).

В редица изследвания чертата се асоциира с участие в потенциално рискови дейности в сфери като: спорт (Diehm & Armatas, 2004), криминални деяния (Horvath & Zuckerman, 1993; Fischer & Smith, 2004), сексуално поведение (Hoyle et al., 2000; Wulfert, Safren, Brown, & Wan, 1999), тютюнопушене (Zuckerman & Neeb, 1980), употреба и злоупотреба с психоактивни вещества (Ball, Carroll, & Rounsaville, 1994; Hansen & Breivik, 2001; Stanton, Li, Cottrell, & Kaljee, 2001; Arnett, 1996), прекомерна консумация на алкохол (Andrew & Cronin, 1997), безразсъдно шофиране или под влиянието на алкохол (Cugran, Fuertes, Alfonso, & Hennessy, 2010; Ulleberg & Rundmo, 2003; Heino et al., 1996; Vavrik, 1997; Zimbardo, Keough, & Boyd, 1997), хазартни игри (Zuckerman & Kuhlman, 2000; Spitalnick et al., 2007), риск от наранявания (Cherpitel, 1999). Хората с високи равнища по тази черта проявяват тенденция да занижават оценката на потенциалния риск и да изпитват по-малко тревожност при включване в такива дейности. Те са с по-висок градиент на приближаване, отколкото на избягване (Zuckerman, 1979). В ранна зряла възраст търсенето на усещания прогнозира в по-голяма степен употребата на вещества, отколкото тревожността и невротизма (особено в ситуации на отегчение и скука) (Zuckerman & Kuhlman, 2000). Търсенето на усещания се свързва с т.нар. алкохолизъм от втори тип, който се характеризира с ранно начало, алкохолен проблем в семейството и антисоциални поведения (Cloninger, 1987). Високите равнища по това личностно измерение са предиктор и на рисково сексуално поведение и неизползване на предпазни средства, особено при мъжете (Gullette & Lyons, 2005; Shafer, 2001; Gil, 2005).

Метод

Цел на изследването

Целта на настоящото изследване е да адаптира Кратката скала за търсене на усещания (BSSS) за българска социокултурна среда. Постигането на целта предполага пилотно изследване, което ще позволи анализ на факторната структура на въпросника, неговата надеждност и валидност.

Изследвани лица и процедура

Извадката включва 178 изследвани лица на възраст от 18 до 30 години. Изследването е проведено през 2012 година със студенти от следните специалности в Софийския университет „Св. Климент Охридски“: Психология, Социални дейности, Философия, Туризъм и Социална педагогика. Участниците попълниха въпросника на хартиен носител, доброволно и без ограничение във времето. Те бяха предварително запознати с научноизследователския и анонимен характер на проучването. Средната възраст на участниците е 20,66 години ($SD = 1,95$), като най-голямата част от изследваните лица са на възраст 20 години. Разпределението на извадката по демографски показатели е представено в Таблица 1.

Таблица 1. Разпределение на извадката по демографски показатели

<i>Социално-демографски характеристики</i>	<i>Брой</i>	<i>%</i>
Пол		
<i>Мъже</i>	38	21,3
<i>Жени</i>	138	77,5
<i>Без отговор</i>	2	1,1
Общо	178	100
Трудова заетост		
<i>Работещи</i>	49	27,5
<i>Неработещи</i>	127	71,3
<i>Без отговор</i>	2	1,1
Общо	178	100
Месечен доход		
<i>под 500 лв</i>	63	35,4
<i>между 500 и 1000 лв.</i>	52	29,2
<i>между 1000 и 2000 лв.</i>	34	19,1
<i>над 2000 лв.</i>	10	5,6
<i>Без отговор</i>	19	10,7
Общо	178	100

Инструментариум

Кратка скала за търсене на усещания (Brief Sensation Seeking Scale, BSSS, Hoyle et al., 2002). Скалата е разработена за оценка на личностната черта *търсене на усещания* при юноши и младежи и съдържа осем твърдения. В оригиналната версия са представени 4 измерения, които повтарят основните фактори от SSS-V: *Търсене на тръпка и приключения*, *Склонност към бързо отегчение*, *Дезинхибиция (липса на задръжки)*, *Търсене на преживявания*. Всеки от аспектите на търсенето на усещания се оценява с два айтема. Използвана е петстепенна Ликъртова скала за оценка: от „1 – Изобщо не съм съгласен“ до „5 – Напълно съм съгласен“. Българският превод е направен от екип по установените процедури– доц. д.пс.н. С. Карабельова, гл. ас. д-р М. Миланов, гл. ас. д-р Д. Петров, докторант Е. Иванова.

Целта на авторите е да направят кратка скала и заради това са изключени въпроси, които директно оценяват употреба на алкохол, наркотични вещества или други рискови поведенчески сфери.

Оценка на петте базисни личностни измерения

За оценка на „Големите пет“ е използвана кратката версия на Международния личностен айтемен инвентар (Mini-IPIP, Donnellan et al., 2006). Всеки от петте фактора (екстраверсия, насоченост към другите, невротизъм, откритост към нов опит, съзнателност) се измерва с четири айтема. Използвана е петстепенна Ликъртова скала за отговори от „1 – Изобщо не се отнася до мен“ до „5 – Напълно се отнася до мен“ (Karabeliova et al., 2012).

Оценка на употребата на психоактивни вещества

Употреба на психоактивни вещества. За целите на изследването е използван скринингов тест за употреба на наркотици (Adolescent Drug Involvement Scale) на П. Моберг и Л. Хан (Moberg & Hahn, 1991). Конструиран е въз основа на Скала за употреба на алкохол при юноши на Дж. Майер и У. Филстед (Mayer & Filstead, 1979). Той съдържа 13 въпроса с различни скали за оценка на употребата на наркотични вещества. Въпросите са свързани с честота и продължителност на употребата, социалния контекст, ефекти в различни житейски сфери и др. Инструментът е подходящ за бърз скрининг и изследователски цели. Позволява извеждането на два индекса: за употребата на наркотици и за множествена употреба на психоактивни вещества. По-високият индекс предполага по-рискова употреба.

Рисково шофиране

За измерване на нагласите към рисково шофиране е използвана скала „Нарушаване на правилата“ от Въпросника за нагласите към шофиране на

П. Улеберг и Т. Рундмо (Ulleberg & Rundmo, 2003). За целите на настоящото проучване са приложени 10 твърдения, които оценяват рисковото поведение на пътя и нарушаването на правилата за движение. Скалата за оценка е пет-степенна, Ликъртов тип.

Скала за оценка на миналия сексуален опит

Осемте твърдения в скалата са на Д. Ингълдю и И. Фергюсън (Ingledew & Ferguson, 2007). Задаваните въпроси са типични за изследвания, свързани с личността и миналия сексуален опит (вж. Hoyle et al., 2000). Позволява извеждането на *индекс на рисковото сексуално поведение*, който се формира от въпроси, свързани със: сексуален опит преди 14-годишна възраст, непознати партньори, по-голям брой сексуални партньори от средния за извадката, секс без презерватив с поне един партньор, секс без предпазни средства под влиянието на алкохол или наркотици. Авторите включват и айтеми за направени тестове за бременност или за полово предавани болести.

Резултати и обсъждане

Структурна организация и вътрешна консистентност на Кратката скала за търсене на усещания

Въпросникът съдържа 8 твърдения. На основата на експлораторен факторен анализ ясно се очертават 4 фактора: *Търсене на тръпка и приключения*, *Търсене на нови преживявания*, *Търсене на непредвидимото*, *Дезинхибиция (липса на задръжки)*. Въз основа на класическия факторен анализ, проведен по метода на главните компоненти (*Principal Components*) върху всички айтеми, и на варимакс ротация на интеркорелациите се установява четирифакторна структура. Резултатите са представени в Таблица 2.

В първия фактор попадат две твърдения, които са с високи факторни тегла и напълно съответстват на оригиналната скала „Търсене на тръпка и приключения“. Коефициентът на обяснена вариация е 22,53%, а коефициентът на вътрешна консистентност е $\alpha = 0,693$.

Вторият фактор включва две твърдения с високи факторни тегла, чийто съдържателен анализ предполага да бъде наименуван „Търсене на нови преживявания“. Обяснената вариация на този фактор е 17,57%, а коефициентът на вътрешна консистентност на скалата е $\alpha = 0,462$.

Третият фактор обединява две твърдения с високи факторни тегла, чийто съдържателен анализ предполага да бъде наименуван „Търсене на непредвидимото“. Обяснената вариация на този фактор е 17,16%, а коефициентът на вътрешна консистентност на скалата е $\alpha = 0,545$.

Във фактор 4 попадат две твърдения, които са с високи факторни тегла и напълно съответстват на оригиналната скала „Дезинхибиция (липса на за-

дръжки)“. Коефициентът на обяснена вариация е 17,02%, а коефициентът на вътрешна консистентност $\alpha = 0,602$.

Факторният анализ на скалата в българска социокултурна среда показва относително добра съпоставимост със структурната организация на оригиналната методика. При получените от Р. Хойле и екип резултати твърдения 2 и 6 попадат в подскалата „Склонност към бързо отегчение“, а айтеми с номера 1 и 5 – в „Търсене на преживявания“ (Hoyle et al., 2002). Новите наименования на факторите при българската адаптация (*Търсене на нови преживявания* и *Търсене на непредвидимото*) са съдържателно и смислово интегрирани спрямо групиранията в тях твърдения.

Таблица 2. Анализ на факторната структура на Кратката скала за търсене на усещания

Твърдение	Наименование на фактора	Фактори			
		1	2	3	4
7. Мога да пробвам да скоча с бързи.	<i>Търсене на тръпка и приключения</i>	0,851			
3. Обичам да правя опасни и страшни неща.		0,758			
1. Искам да опозная нови и непознати места.	<i>Търсене на нови преживявания</i>		0,840		
2. Не ме свърта на едно място, ако стоя твърде дълго вкъщи.			0,731		
6. Предпочитам вълнуващи и непредвидими приятели.	<i>Търсене на непредвидимото</i>			0,798	
5. Мога да тръгна на пътешествие без предварителен маршрут и разписание.				0,728	
4. Обичам лудите купони.	<i>Дезинхибиция (липса на задръжки)</i>				0,836
8. Много искам да имам вълнуващи преживявания, дори те да са незаконни.					0,658
% на обяснена вариация		22,53	17,57	17,16	17,02
Коефициент на Кронбах (α)		0,693	0,462	0,545	0,602

Коефициентът на вътрешна консистентност на цялата скала е $\alpha = 0,79$ и е по-висок от получения в американската извадка ($\alpha = 0,76$) (пак там). Този резултат показва високата вътрешна хомогенност на скалата, както и добра конструкт-валидност при прилагането ѝ в български контекст, тъй като общият процент на обяснена вариация е 74,28 %. Корелацията на всеки айтем с цялата скала варира от умерена ($R = 0,366$) до значителна ($R = 0,627$) (Таблица 3). Премахването на който и да е айтем от скалата ще доведе до намаляването на коефициента на вътрешна консистентност.

Айтеми и дескриптивна статистика

Направен е дескриптивен анализ на приложените твърдения от скалата (Табл. 3).

Таблица 3. Айтеми и дескриптивна статистика на Кратката скала за търсене на усещания – българска и американска извадка

Твърдение	Българска извадка (n = 178)		Американска извадка (n = 1263)		Корелация на всеки айтем с цялата скала – българска извадка
	х	Стандартно отклонение	х	Стандартно отклонение	
1. Искам да опозная нови и непознати места.	4,68	0,65	3,98	0,97	0,366
2. Не ме свърта на едно място, ако стоя твърде дълго вкъщи.	3,99	1,24	4,18	1,00	0,444
3. Обичам да правя опасни и страшни неща.	3,01	1,19	3,47	1,16	0,627
4. Обичам лудите купони.	3,58	1,33	3,83	1,15	0,462
5. Мога да тръгна на пътешествие без предварителен маршрут и разписание.	3,51	1,36	3,94	1,19	0,524
6. Предпочитам вълнуващи и непредвидими приятели.	3,49	1,02	3,59	0,99	0,503
7. Мога да пробвам да скоча с бърджии.	3,73	1,37	3,71	1,45	0,471
8. Много искам да имам вълнуващи преживявания, дори те да са незаконни.	2,96	1,32	3,17	1,30	0,545
Общо за цялата скала	3,62	1,19	3,74	0,71	

Въпросникът използва петстепенна Ликъртова скала. Най-висока оценка изследваните лица са дали на твърдения с номера 1 и 2, които са свързани с търсенето на нови преживявания, места и трудно задържане вкъщи. Най-ниски са оценките на твърдения 8 и 3, които са свързани с предприемането на страшни и опасни неща, дори и те да са незаконни. Най-хомогенни са отго-

ворите на изследваните лица на първия айтем ($SD = 0,65$), а най-хетерогенни – на твърдение 5 ($SD = 1,36$) и твърдение 7 ($SD = 1,37$), които оценяват готовността да се пътува без предварителен маршрут и разписание, както и желание да се скочи с бънджи.

При сравнение с данните, получени от оригиналната методика с американска извадка ($n = 1263$), се открояват следните тенденции в дескриптивната статистика на скалата. Първото и второто твърдение получават най-високи оценки от изследваните лица (съответно $x = 3,98$ и $x = 4,17$), а най-ниски – твърдения с номера 8 и 3 (съответно – $x = 3,17$ и $x = 3,47$). Най-хомогенни отговори американските младежи дават на твърдения с номера 1 и 6, а най-хетерогенни – на твърдения с номера 7 и 8. Подобни са резултатите, получени и в българското проучване

Средната аритметична стойност за цялата скала в българската извадка ($x = 3,62$) е по-ниска от получената от авторите на оригиналната методика в САЩ ($x = 3,74$). Този резултат сочи, че като цяло българските респонденти показват по-слабо търсене на усещания в личностната си структура. Стандартното отклонение за българската извадка ($SD = 1,19$) е по-голямо от това при американската ($SD = 0,71$), което означава, че българската извадка показва по-голяма хетерогенност в отговорите на въпросите (Hoyle et al., 2002).

Различия спрямо демографските фактори

За да се изследва връзката на различни демографски и социално-икономически фактори с подskalите и цялата скала за оценка на *търсенето на усещания*, са проведени серии от еднофакторни дисперсионни анализи за независими извадки. В тези анализи, демографските и социоекономическите параметри са използвани като фиксирани фактори, а личностни измерения като зависими променливи.

За целите на сравнителните анализи респондентите са групирани в две възрастови групи – до 19 г. (29,8%) и над 19 г. (70,2%). По-голяма е групата на изследваните лица, които не работят (71,3%) за сметка на тези, които работят (27,5%). Според месечните доходи респондентите са категоризирани в три групи – до 500 лв. (39,6%), между 500 и 1000 лв. (32,7%) и над 1000 лв. (27,7%). Резултатите от анализите разкриват няколко интересни тенденции (Таблица 4).

Таблица 4. Вариации в измеренията на търсенето на усещания в зависимост от изследваните демографски признаци

Източник на вариация	Пол		Възраст		Работа		Доходи	
	F	p	F	p	F	p	F	p
Променливи								
Търсене на тръпка и приключения	8,709	0,004	0,171	0,680	3,357	0,069	0,507	0,678
Търсене на непредвидимото	2,212	0,139	0,148	0,701	5,665	0,018	1,479	0,222
Търсене на нови преживявания	0,932	0,336	0,123	0,726	7,107	0,008	1,236	0,298
Дезинхибиция (липса на задръжки)	0,722	0,397	0,123	0,726	0,795	0,374	0,438	0,726
Търсене на усещания (цялата скала)	2,622	0,107	0,569	0,452	6,262	0,013	1,023	0,384

Проведеният еднофакторен дисперсионен анализ разкрива статистически значими влияния на пола само върху дименсията *Търсене на тръпка и приключения* ($F = 8,709$; $p = 0,004$). Мъжете ($x = 7,66$) докладват за по-силно желание от жените ($x = 6,46$) за упражняване на екстремни спортове и правене на опасни и страшни неща, което е очакван резултат. Възрастта не е диференциращ фактор по отношение на търсенето на усещания в настоящата извадка. Трудовата заетост разкрива няколко статистически значими влияния върху изследваните дименсии. При подскалата *Търсене на непредвидимото* ($F = 6,665$, $p = 0,018$) работещите младежи ($x = 7,55$) докладват по-високи стойности от тези, които не работят ($x = 6,76$). По отношение на *Търсене на нови преживявания* ($F = 7,107$, $p = 0,008$) работещите ($x = 9,16$) имат по-висок бал от неработещите ($x = 8,46$). При глобалната скала *Търсене на усещания* ($F = 6,262$, $p = 0,013$) изследваните лица, които работят ($x = 30,71$), демонстрират по-високи стойности по това личностно измерение от тези, които не работят ($x = 28,20$). Този резултат вероятно се обяснява със стремежа на хората към по-разнообразни, стимулиращи и ангажиращи дейности и опит, които могат да бъдат осигурени от професионалната заетост. Доходите не оказват статистически значими влияния по отношение на тази личностна черта, която е със силно генетични основи.

Валидност

За оценка на конвергентната валидност е направена проверка на статистически значимите корелации с други скали, които имат теоретична и приложна връзка с личностната черта търсене на усещания. Направеният обзор на научната литература дава основание да приемем тази черта за рискова по отношение на употребата на психоактивни вещества, рисково шофиране и рисково сексуално поведение. Резултатите от проведения корелационен анализ са представени в Таблица 5.

Изследваната дименсия принадлежи към суперфактора „Екстраверсия“, което е потвърдено както от психометричните доказателства, така и от общата им биологична основа (Eysenck, 1990; Aluja, Garcia, Garcia, 2003). И в български социокултурни условия регистрираме тази взаимовръзка с използваните Кратка скала за търсене на усещания и Кратката форма на Международния личностен инвентар (Mini-IPIP). Данните са представени в Таблица 5.

Таблица 5. Статистически значими корелации между Кратката скала за търсене на усещания и нейните субскали, употребата на психоактивни вещества, нарушаването на правилата за движение и индекса на рисковото сексуално поведение

<i>Скала</i>	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. Търсене на тръпка и приключения	1							
2. Търсене на нови преживявания	0,351**	1						
3. Търсене на непредвидимото	0,488**	0,386**	1					
4. Дезинхибиция (липса на задръжки)	0,434**	0,363**	0,467**	1				
5. Търсене на усещания –глобална скала	0,781**	0,652**	0,780**	0,776**	1			
6. Индекс на рисковото сексуално поведение	0,217*	0,201**	0,207*	0,303**	0,316**	1		
7. Нарушаване на правилата за движение	0,271**	0,94	0,234*	0,311**	0,304**	0,243*	1	
8. Употреба на психоактивни вещества	0,263**	0,143	0,254**	0,317**	0,334**	0,345**	0,225*	1
9. Множествена употреба на психоактивни вещества	0,269**	0,95	0,263**	0,354**	0,342**	0,442**	0,203	0,776**

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

При анализ на корелациите на Кратката скала за търсене на усещания се констатира положителна умерена взаимозависимост с *нарушаването на правилата за движение* ($r = 0,304$). Хората, които имат високи стойности по дименсията търсят стимулация и силни усещания на пътя, което преминава в рисковото шофиране и нарушаване на правилата. В изследването на П. Улеберг и Т. Рундмо също се регистрира положителна корелационна връзка между търсенето на усещания и нарушаването на правилника за движение ($r = 0,34$) (Ulleberg & Rundmo, 2003). Редица проучвания докладват за връзката на тази черта с агресивността и социалната девиантност (Hilakivi et al., 1989; Jonah, 1997; West & Hall, 1997).

Глобалната скала за оценка на търсенето на усещания се свързва положително и умерено с *употреба и множествена употреба на наркотични вещества, както и по-рисков минал сексуален опит*. Резултатът е консистентен с получените корелационни коефициенти в редица предишни изследвания (Zuckerman & Kuhlman, 2000). Обзорът на научната литература ни дава основание да смятаме тази черта за силно прогностична по отношение на рисковото сексуално поведение (Hoyle, Fejfar, & Miller, 2000). Съчетанието с по-пермисивно отношение към алкохола и наркотиците увеличава негативните влияния върху здравето заради дезинхибиращия ефект на тези вещества.

По отношение на субскалите на Кратката скала за търсене на усещания и различни рискови поведения се регистрират следните взаимозависимости. *Търсенето на тръпка и приключения*, както и *Търсене на непредвидимото* се свързват най-силно със скалата за нарушаване на правилата на пътя, следвана от индексите на множествена употреба и употребата на психоактивни вещества и на рисково сексуално поведение. *Търсенето на нови преживявания* корелира положително единствено с индекса на рисковото сексуално поведение. При субскалата *Дезинхибиция (липса на задръжки)* се регистрират най-високите положителни корелационни коефициенти, като и тук връзките са най-силни с употребата на психоактивни вещества. Почти всички изследвания докладват за връзката на търсенето на усещания и употребата на нелегални психоактивни вещества. Най-ясно се откроява връзката с употреба на канабис, който е и най-често употребяваното вещество в юношеска възраст и ранната младост (Zuckerman, 2007).

Таблица 6. Статистически значими корелации между Кратката скала за търсене на усещания и нейните субскали, екстраверсията и съзнателността

Скала	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
1. Търсене на тръпка и приключения							
2. Търсене на нови преживявания	0,351**	1					
3. Търсене на непредвидимото	0,488**	0,386**	1				
4. Дезинхибиция (липса на задръжки)	0,434**	0,363**	0,467**	1			
5. Търсене на усещания – глобална скала	0,781**	0,652**	0,780**	0,776**	1		
6. Екстраверсия	0,216**	0,267**	0,261**	0,412**	0,388**	1	
7. Съзнателност	-0,149*	-0,13	-0,173*	-0,91	-0,149*	0,116	1

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Търсенето на усещания се свързва умерено и положително с измерението *Екстраверсия* и негативно и слабо със скалата *Съзнателност* от Кратката форма на Международния личностен инвентар (Mini-IPIP) (Таблица 6). Резултатът е консистентен с предишни изследвания (Aluja, Garcia, Garcia, 2003; Zuckerman, Eysenck & Eysenck, 1978; Costa & McCrae, 1992). Алуха и екип сравняват връзките между Ревизираната версия на личностния въпросник НЕО (NEO-PI-R) и Личностния въпросник на Зукерман-Кулман (ZKPQ-III-R), който е алтернативен модел за оценка на „Големите пет“. Едно от петте измерения в този въпросник е *Импулсивното търсене на усещания*, което включва и някои от свързаните с психотизма прояви. Авторите докладват, че измерението се свързва позитивно с фактора *Екстраверсия* по „Големите пет“ ($r = 0,37$) и негативно със *Съзнателността* ($r = -0,53$). Прегледът на научната литература показва, че най-очевидна е връзката между търсенето на усещания и петия фасет от *Екстраверсия* (Е5 – Търсене на усещания, англ. *Excitement Seeking*, NEO-PI-R). Хората с високи стойности по този фактор от втори ранг търсят стимулация, вълнуващи преживявания, възбуда, предпочитат ярки цветове, шумна среда и стимулиращи усещания. Намерени са положителни взаимовръзки между търсенето на усещания и екстраверсията в различни култури като Испания, САЩ, Англия, Финландия и др. Резултатите са консистентни въпреки използването на различни методологични рамки в

диспозиционния подход като „Големите пет“, „Големите три“ или „Алтернативни“ петфакторни модели (Perez & Torrubia, 1986; Costa & McCrae, 1992; Zuckerman, 1994; Наарасало, 1990; Zuckerman et al., 1993).

Високите нива на *Съзнателност* се свързват с качества като организираност, подреденост, практичност, точност, педантичност и др. Всички предишни проучвания на връзката между *Съзнателността* и търсенето на усещания докладват за статистически значима отрицателна корелация с всички фасети на суперфактора, с изключение на личната ефективност (Zuckerman et al., 1993; Stacy, Newcomb & Ames, 2000; Dahlen & White, 2006). По отношение на субskalите на Кратката скала за търсене на усещания и измеренията на „Големите пет“ се регистрират следните взаимозависимости. Всеки от четирите фактора се свързва положително с дименсията *Екстраверсия*, като корелационният коефициент е най-висок при подскала *Дезинхибиция* (*липса на задръжки*), което е очакван резултат (Dahlen & White, 2006). Статистически значими връзки с измерението *Съзнателност* дават подskalите *Търсене на тръпка и приключения* и *Търсене на непредвидимото*, като коефициентите на корелация са ниски и отрицателни. Можем да заключим, че предпочитанията към страшни и опасни занимания, екстремни спортове, непредвидими приятели и нови и непознати места се свързват с по-слаба добросъвестност. Използваният въпросник за оценка на „Големите пет“ не позволява диференцирането на суперфактора на отделни фасети и откриването на по-задълбочени различия в личностния профил (Donnellan et al., 2006).

Получените резултати за взаимовръзките на анализирания инструмент с други теоретично и приложно значими измерения потвърждават конструктор-валидността на скалата при прилагане в български условия.

Заключение

Оценката на факторната структура, надеждността и валидността на Кратката скала за търсене на усещания (BSSS) показва добри психометрични възможности за изследване на личностното измерение в юношеска и младежка възраст. Структурната организация на скалата в българска социокултурна среда показва относително добра съпоставимост с оригиналната методика, като резултатите наложиха нови наименования на два от факторите в скалата: *Търсене на нови преживявания* и *Търсене на непредвидимото*. Те са съдържателно и смислово интегрирани спрямо групиранията в тях твърдения. Коефициентът на вътрешна консистентност е $\alpha = 0,79$ и показва високата вътрешна хомогенност на скалата. Надеждността е потвърдена и по отношение на субskalите на анализирания инструмент. Проверени са диференциращите функции на някои социално-демографски фактори като пол, възраст, трудова заетост, доходи. За оценка на конструктор-валидността на Кратката скала за търсене на усещания са проверени корелациите с рискови сфери като нарушаване

на правилата за шофиране, употреба на психоактивни вещества, рисково сексуално поведение, както и с измеренията *Екстраверсия* и *Съзнателност*. Получените резултати потвърждават конвергентната валидност на инструмента, теоретичните основи на това биосоциално измерение на личността и прогностичната му сила при изследване на рисковото поведение на младите хора в България. Интересно продължение на това изследване би било проверката на диференциращата способност на инструмента по отношение на нерискови сфери от поведението като избор на професия, стил на учене, предпочитания към спортове и др.

Прегледът на научната литература и получените психометрични доказателства дават основание да се подчертае важноста на това личностно измерение при психологическата оценка, консултирането и промяната на рисковите за здравето и социалното благополучие поведения при младите хора. Практиката показва, че ефективните интервенционни програми и кампании за промоция на здраве надхвърлят чисто информационното равнище. Те целят ангажирането на потенциалните „рискови“ личности в обучение в социални умения, асертивност, саморегулация, осъзнатост и т.н., като предлагат продуктивни „заместители“ на нездравословните и социално неприемливи прояви на търсенето на усещания. Според М. Зукерман промяната на такава базисна и генетично детерминирана личностна черта е трудна, като почти на шега казва, че единственият сигурен гарант за промяна е ходът на живота и увеличаването на възрастта (Zuckerman, 2007).

ЛИТЕРАТУРА

- Aluja, A., Garcia, O., Garcia, L. F.** (2003). Relationships among extraversion, openness to experience, and sensation seeking. *Personality and Individual Differences*, 35, 671–680.
- Andrew, M., & Cronin, C.** (1997). Two measures of sensation seeking as predictors of alcohol use among high school males. *Personality and Individual Differences*, 22, 393–401.
- Arnett, J. J.** (1996). Sensation seeking, aggressiveness, and adolescent reckless behavior. *Personality and Individual Differences*, 20, 693–702.
- Ball, S. A., & Zuckerman, M.** (1992). Sensation seeking and selective attention: Focused and divided attention on a dichotic listening task. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 825–831.
- Ball, S. A., Carroll, K. M., & Rounsaville, B. J.** (1994). Sensation seeking, substance abuse, and psychopathology in treatment-seeking and community cocaine abusers. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62, 1053–1057.
- Cherpitel, C. J.** (1999). Substance use, injury, and risk-taking dispositions in general population. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 23, 121–126.

- Cloninger, S.** (1987). Neurogenic adaptive mechanisms in alcoholism, *Science*, 236, 410–416.
- Curran, M. F., Fuertes, J. N., Alfonso, V. C., & Hennessy, J. J.** (2010). The association of sensation seeking and impulsivity to driving while under the influence of alcohol. *Journal of Addictions & Offender Counseling*, 30, 84–98.
- Dahlen, E. R., White, R. P.** (2006). The Big Five factors, sensation seeking, and driving anger in the prediction of unsafe driving, *Personality and Individual Differences*, 41 (5), 903–915.
- Diehm, R., & Armatas, C.** (2004). Surfing: An avenue for socially acceptable risk-taking, satisfying needs for sensation seeking and experience seeking. *Personality and Individual Differences*, 36, 663–677.
- Donnellan, M., Oswald, F., Baird, B., Lucas, R.** (2006) The Mini-IPIP Scales: Tiny-Yet-Effective Measures of the Big Five Factors of Personality. *Psychological Assessment*, Vol. 18, No. 2, 192–203.
- Eysenck, J. H.** (1967). *The biological basis of personality*. Springfield, Illinois.
- Fischer, S., & Smith, G. T.** (2004). Deliberation affects risk taking beyond sensation seeking. *Personality and Individual Differences*, 36, 527–537.
- Fulker, D.W., Eysenck, S.B., & Zuckerman, M.** (1980). The genetics of sensation seeking. *Journal of Personality Research*, 14, 261–281.
- Gil, S.** (2005). Personality traits and coping styles as mediators in risky sexual behavior; a comparison of male and female undergraduate students. *Social Behavior and Personality*, 33(2), 149–158.
- Gullette, D. L., & Lyons, M. A.** (2005). Sexual sensation seeking, compulsivity and HIV risk behaviors in college students. *Journal of Community Health Nursing*, 22(1), 47–60.
- Hansen, E., & Breivik, G.** (2001). Sensation-seeking as a predictor of positive and negative risk behaviour among adolescents. *Personality and Individual Differences*, 30, 627–640.
- Heino, A., van der Molen, H. H., & Wilde, G. J. S.** (1996). Difference in risk experience between sensation avoiders and sensation seekers. *Personality and Individual Differences*, 20, 71–79.
- Haapasalo, J.** (1990). The Eysenck Personality Questionnaire and Zuckerman's sensations seeking scale (form V) in Finland: age differences. *Personality and Individual Differences*, 5, 503–508.
- Horvath, P., & Zuckerman, M.** (1993). Sensation seeking, risk appraisal, and risky behavior. *Personality and Individual Differences*, 14, 41–52.
- Hoyle, R. H., Fejfar, M. C., & Miller, J. D.** (2000). Personality and sexual risk-taking: A quantitative review. *Journal of Personality*, 68, 1203–1231.
- Hoyle, R. H., Stephenson, M. T., Palmgreen, P., Lorch, E., Donohew R. L.** (2002). Reliability and validity of a brief measure of sensation seeking. *Personality and Individual Differences*, 32, 401–414.
- Hur, Y-M, & Bouchard, T. J. Jr.** (1997). The genetic correlation between impulsivity and sensation seeking traits. *Behavior Genetics*, 27, 455–463.
- Ingledeu, D. K., & Ferguson, E.** (2007). Personality and riskier sexual behaviour: Motivational mediators. *Psychology and Health*, 22, 291–316.

- Jensen, J. D., Weaver, A. J., Imboden, K.** (2011). Developing a Brief Sensation Seeking Scale for Children: Establishing Concurrent Validity With Video Game Use and Rule-Breaking Behavior. *Media Psychology*, 14, 1, 71–95.
- Karabeliova, S., Petrov, D., Milanov, M., Ivanova, E.** (2012) Personality dimensions and risky social and health behaviour. *26th Conference of the EHPS: Resilience and Health*, Prague, Czech Republic.
- MacPherson, L., Reynolds, E. K., Kahler, C. W., Lejuez, C. W.** (2010). Changes in Sensation Seeking and Risk-taking Propensity Predict Increases in Alcohol Use among Early Adolescents. *Alcohol Clin Exp Res.*, 34(8), 1400–1408.
- Mayer, J., Filstead, W. J.** (1979). The Adolescent Alcohol Involvement Scale. An instrument for measuring adolescents' use and misuse of alcohol. *Journal of Studies on Alcohol* 40, 291–300.
- Moberg, D. P.** (1991). The Adolescent Drug Involvement Scale. *J Adolesc Chem.*, 40, 291–300
- Perez, J., & Torrubia, R.** (1986). Fiabilidad y validez de la version espanola de la Escala de Busqueda de Sensaciones (forma V). *Revista Latinoamericana de Psicologia*, 18, 7–22.
- Palmgreen, P., Donohew, L., Lorch, E. P., Hoyle, R. H., Stephenson, M. T.** (2001). Television campaigns and adolescent marijuana use: tests of sensation seeking targeting. *Am. J. Public Health*, 91, 292–295.
- Plomin, R., & Bergeman C. S.** (1991). The nature of nurture: Genetic influence on „environmental“ measures. *Behavioral and Brain Sciences*, 14, 373–417.
- Roberti, J.** (2004). A review of behavioral and biological correlates of sensation seeking. *Journal of Research in Personality*, 38, 256–279.
- Shafer, A. B.** (2001). The Big Five and sexuality trait terms as predictors of relationships and sex. *Journal of Research in Personality*, 35(3), 313–338.
- Smith, R. E., Ptacek, J. T., & Smoll, F. L.** (1992). Sensation seeking, stress, and adolescent injuries: A test of stressbuffering, risk-taking, and coping skills hypotheses. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 1016–1024.
- Spitalnick, J., Di Clemente, R., Wingood, G., Crosby, R., Milhausen, R., Sales, J., McCarty, F., Rose, E., & Younger, S.** (2007). Sexual sensation seeking and its relationship to risky sexual behavior among African-American adolescents. *Journal of Adolescence*, 30, 165–173.
- Stacy, A. W., Newcomb M. D. & Ames, S. L.** (2000). Implicit cognition and HIV risk behavior. *Journal of Behavioural Medicine*, 23, 475–499.
- Stanton, B., Li, X., Cottrell, L., & Kaljee, J.** (2001). Early initiation of sex, drug-related risk behaviors, and sensation seeking among urban low-income African-American adolescents. *Journal of the National Medical Association*, 93(4), 129–138.
- Stephenson, M. T., Morgan, S. E., Lorch, E. P., Palmgreen, P., Donohew, L., & Hoyle, R. H.** (2002). Predictors of exposure from an anti-marijuana media campaign: outcome research assessing sensation-seeking targeting. *Health Communication*, 14, 23–43.
- Ulleberg, P. & Rundmo, T.** (2003). Personality, attitudes and risk perception as predictors of risky driving behaviour among young drivers. *Safety Science*, Vol. 41(5), 427–443.
- Van Vianen, A. E. M., Feij, J. A., Krausz, M., Taris R.** (2003). Personality factors and adult attachment affecting job mobility, *International Journal of Selection and Assessment*, 11, 253–264.

- Vavrik, J.** (1997). Personality and Risk-taking: A Brief Report on Adolescent Male Drivers, *Journal of Adolescence*, Vol. 20, 461–465.
- Wulfert, E., Safren, S. A., Brown, I., & Wan, C. K.** (1999). Cognitive, behavioral, and personality correlates of HIV-positive persons' unsafe sexual behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 29, 223–244.
- Yanovitzky, I.** (2005). Sensation seeking and adolescent drug use: The mediating role of association with deviant peers and pro-drug discussions. *Health Communication*, 17, 67–89.
- Zimbardo, P. G., Keough, K. A., & Boyd, J. N.** (1997). Present time perspective as a predictor of risky driving. *Personality and Individual Differences*, 23, 1007–1023.
- Zuckerman, M.** (1979). Sensation seeking and risk-taking. In C.E. Izard (Ed.), *Emotions in personality and psychopathology*, (pp. 163–197). New York: Plenum.
- Zuckerman, M.** (1983). *Biological bases of sensation seeking, impulsivity, and anxiety*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Zuckerman, M.** (1990). The psychophysiology of sensation seeking. *Journal of Personality*, 58, 313–345.
- Zuckerman, M.** (1994a). *Behavioral expressions and biosocial bases of sensation seeking*. New York: Cambridge University Press.
- Zuckerman, M.** (1994b). Impulsive unsocialized sensation seeking: The biological foundations of a basic dimension of personality. In J. E. Bates & T. D. Wachs (Eds.), *Temperament: Individual differences at the interface of biology and behavior* (pp. 219–255). Washington, DC: American Psychological Association.
- Zuckerman, M. & Kuhlman, D. M.** (2000). Personality and risk-taking: Common biosocial factors. *Journal of Personality*, 68(6), 999–1029.
- Zuckerman, M., Kuhlman, D. M., Joireman, J., Teta, P., & Kraft, M.** (1993). A comparison of three structural models of personality: the big three, the big five, and the alternative five. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 757–768.
- Zuckerman, M., & Neeb, M.** (1980). Demographic influences in sensation seeking and expressions of sensation seeking in religion, smoking, and driving habits. *Personality and Individual Differences*, 1, 197–206.